OTLARNING GRAMMATIK KATEGORIYALARI

Xamroqulova Zarnigor Sherzodovna

Samarqand davlat pedagogika instituti Urgut fakulteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ot so‘z turkumining grammatik xususiyatlari, uning asosiy grammatik kategoriyalari, son, egalik va kelishik kategoriyalari haqida ma’lumot beriladi. Shuningdek, otlarning gapdagi vazifasi va nutq jarayonida qo‘llanilishi misollar orqali yoritiladi.

Kalit so‘zlar: ot, grammatik kategoriya, birlik, ko‘plik, egalik, kelishik, so‘z turkumi, gap.

Kirish

O‘zbek tilida so‘z turkumlari ichida ot alohida o‘rin egallaydi. Chunki otlar inson, narsa, joy, hodisa va turli tushunchalarning nomini bildiradi. Masalan, kitob, maktab, o‘quvchi, daraxt, do‘stlik kabi so‘zlar ot hisoblanadi.

Otlar nutqimizda juda ko‘p ishlatiladi. Ular orqali atrofimizdagi predmet va hodisalarni nomlaymiz. Otlarning boshqa so‘z turkumlaridan farqli jihati shundaki, ular o‘ziga xos grammatik kategoriyalarga ega.

Otlarning grammatik kategoriyalari

Otlarning grammatik kategoriyalari so‘zning grammatik ma’nosini ifodalovchi shakllar hisoblanadi. O‘zbek tilida otlarning asosiy grammatik kategoriyalari quyidagilardan iborat:

– Son kategoriyasi.

– Egalik kategoriyasi.

– Kelishik kategoriyasi.

1. Son kategoriyasi

Son kategoriyasi otlarning birlik yoki ko‘plik ma’nosini bildiradi. O‘zbek tilida otlar birlik va ko‘plik shaklida qo‘llanadi.

Birlik shakli bitta predmetni bildiradi. Masalan: kitob, daftar, bola, gul.

Ko‘plik shakli esa bir nechta predmetni anglatadi. Ko‘plik ma’nosi odatda -lar qo‘shimchasi yordamida hosil qilinadi.

Masalan: kitoblar, daftarlar, bolalar, gullar.

Shuni ham aytish kerakki, ayrim otlar qo‘shimchasiz ham ko‘plik ma’nosini ifodalashi mumkin. Masalan, «Sinfda o‘quvchi ko‘p» gapida o‘quvchi so‘zi umumiy ko‘plik ma’nosini anglatadi.

2. Egalik kategoriyasi

Egalik kategoriyasi predmetning kimga yoki nimaga tegishli ekanligini bildiradi. Bu kategoriya otlarga egalik qo‘shimchalarini qo‘shish orqali hosil qilinadi.

Masalan:

– Mening kitobim.

– Sening daftaring.

– Uning qalami.

– Bizning maktabimiz.

– Sizning uyingiz.

– Ularning bog‘lari.

Egalik qo‘shimchalari shaxs va songa qarab o‘zgaradi. Ushbu qo‘shimchalar yordamida predmetning egasi aniqlanadi.

3. Kelishik kategoriyasi

Kelishik kategoriyasi otlarning boshqa so‘zlar bilan grammatik munosabatini bildiradi. O‘zbek tilida oltita kelishik mavjud.

Bosh kelishik – qo‘shimchasiz shakl bo‘lib, kim? nima? qayer? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: o‘quvchi, kitob, maktab.

Qaratqich kelishigi – -ning qo‘shimchasi bilan hosil qilinadi. Kimning? nimaning? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: bolaning kitobi.

Tushum kelishigi – -ni qo‘shimchasi orqali ifodalanadi. Kimni? nimani? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: kitobni o‘qidim.

Jo‘nalish kelishigi – -ga, -ka, -qa qo‘shimchalari bilan hosil qilinadi. Kimga? nimaga? qayerga? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: maktabga bordim.

O‘rin-payt kelishigi – -da qo‘shimchasi yordamida hosil qilinadi. Kimda? nimada? qayerda? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: maktabda o‘qiyman.

Chiqish kelishigi – -dan qo‘shimchasi bilan hosil qilinadi. Kimdan? nimadan? qayerdan? so‘roqlariga javob beradi. Masalan: uydan chiqdim.

Otlarning gapdagi vazifasi

Otlar gap tarkibida turli gap bo‘laklari vazifasida kelishi mumkin. Ular ko‘pincha ega va to‘ldiruvchi vazifasida ishlatiladi. Shuningdek, kesim, aniqlovchi va hol vazifalarida ham kelishi mumkin.

Masalan:

– O‘quvchi kitob o‘qidi. (ega)

– Men kitobni oldim. (to‘ldiruvchi)

– Mening akam – talaba. (kesim)

– Maktab bog‘i juda chiroyli. (aniqlovchi)

– Biz maktabda o‘qiymiz. (hol)

Bu misollardan ko‘rinib turibdiki, otlar gapning mazmunini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, otlarning grammatik kategoriyalari o‘zbek tilining muhim qismlaridan biridir. Son, egalik va kelishik kategoriyalari otlarning grammatik shaklini o‘zgartiradi hamda boshqa so‘zlar bilan munosabatini belgilaydi.

Ushbu kategoriyalarni yaxshi o‘rganish orqali o‘zbek tilida to‘g‘ri va ravon gap tuzish, fikrni aniq ifodalash imkoniyati oshadi. Shuning uchun otlarning grammatik xususiyatlarini o‘rganish ona tilimizni chuqur anglashda katta ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbek tili grammatikasi. I tom. – Toshkent.
2. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent.
3. Mahmudov N. va boshqalar. Ona tili. – Toshkent.
4. O‘zbek tilining nazariy grammatikasi.
5. O‘zbek tilining amaliy grammatikasi.